

PAPER DETAILS

TITLE: Hristiyan Renk Sembolizminde Siyah ve Beyaz Dikotomisi

AUTHORS: Yasin Öner

PAGES: 1198-1212

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3475529>

Hristiyan Renk Sembolizminde Siyah ve Beyaz Dikotomisi

Yasin Öner

0000-0001-7094-3205

yasinoner21@gmail.com

Millî Eđitim Bakanlığı, Diyarbakır, Türkiye

ror.org/00jga9g46

Öz

Hristiyanlık, renk sembolizmini çeşitlendirmede ve kullanmada müstesna bir yere sahiptir. Hristiyanlıktaki Tanrı anlayışı, kurtuluş öğretisi, eskatoloji, litürjik takvimdeki önemli günler, sakramentlerin uygulanmasındaki özel durumlar, Kilise'nin maneviyatını ortaya çıkaran unsurlar ile İsa Mesih, Bakire Meryem, Havariler ve Aziz/Azizeler renk sembolizmi içerisinde kendilerine yer bulabilmektedirler. Bu renkler arasında siyah ve beyaz ise esasında dünya üzerindeki pek çok dinî inanç ve kültürde neredeyse aynı anlama gelecek şekilde temsiliyet kazanmaktadır. Siyah, insanlarda genellikle kötülük, karanlık, saldırganlık, gizem ve korku gibi duyguları uyandırdığı için olumsuz bir anlam kazanmış, beyaz ise saflığın, masumiyetin, iffet ve erdemin rengi olmuştur. Hristiyan sembolizmi içerisinde siyah aslı günah, insanın düşüşü, ölüm ve Cehennem'i tasvir eden sahnelerde, beyaz ise İsa Mesih'in vaftizi, Bakire Meryem'e müjdelenmesi ve inananların Cennet'te bir araya gelmesini konu edinen eserlerde en çok başvuru alan renkler olmuştur. Bu doğrultuda çalışmanın amacı genel anlamda Hristiyan sembolizmi içerisinde renklerin önemine vurgu yapmak ve özellikle de siyah ve beyazın hem bu renk kartelası içerisinde ön plana çıkan anlamlarını hem de bu durumun toplumsal yansımasını detaylı bir şekilde ele almaktır. Çalışmada bu amaç çerçevesinde her iki rengin Hristiyan geleneğindeki anlamlarına ve kendi içlerindeki çatışmaya yer verildiği için karşılaştırma metodundan ve Kutsal Kitap'ta bu renkler özelinde zikredilen pasajlar incelendiği için metin analizi ve yorum geliştirme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Hristiyanlıkta renk sembolizmi kapsamında değerlendirilen bütün bu renkler, bu dinin tarihsel gelişimi içerisinde kendilerine yüklenen anlamlarla birlikte çeşitli kutlamalarda, ritüellerde ve dinî bayramlarda kullanılmaya devam etmektedir. Siyah ve beyaz renkleri ise salt anlamda dinin inanç ve ibadet boyutunu aşır toplumsal bir ayrımın da eşik noktasını oluşturmaktadır. Bu ayrımın beyaz saflığın ve masumiyetin, siyah ise kötülüğün ve isyanın temsilcisidir. Bu durum İsa Mesih ve şeytani güçlerin, yani iyilikle kötülüğün ve dünyevi olanla ruhsal olanın arasındaki çatışmayı sembolize etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Dinler Tarihi; Hristiyanlık; Renk Sembolizmi; Siyah; Beyaz; Çatışma

Öne Çıkanlar

- Bu çalışma Hristiyanlıkta renklerin sembolik değerini ve siyah-beyaz renklere yüklenen dikotomiyi (çatışma) ele almaktadır.
- Hristiyanlıkta renklere yönelik sembolik anlamların temel dayanağı Kutsal Kitap'tır.
- Hristiyanlıktaki renk sembolizmine özellikle litürjik takvimde yer alan çeşitli anma günlerinde sıklıkla rastlanmaktadır.
- Hristiyanlıkta siyah ve beyaz renkler, iyi-kötü, aydınlık-karanlık, dünyevî-uhrevî gibi zıt kutupları ifade etmek için kullanılır.
- Siyah ve beyaza yüklenen anlamlar, özellikle Hristiyan Batı dünyasında toplumsal ayrımcılığın kodlanmasına aracılık etmektedir.

Atıf Bilgisi

Öner, Yasin. "Hristiyan Renk Sembolizminde Siyah ve Beyaz Dikotomisi". Eskiye 51 (Aralık 2023), 1198-1212. <https://doi.org/10.37697/eskiye.1376148>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	15 Ekim 2023
Kabul Tarihi	24 Aralık 2023
Yayın Tarihi	31 Aralık 2023
Hakem Sayısı	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Etik	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	eskiyenidergi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
S. Kalkınma Amaçları	-
Lisans	CC BY-NC 4.0 creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

Black and White Dichotomy in Christian Colour Symbolism

Yasin Öner

0000-0001-7094-3205

yasinoner21@gmail.com

Ministry of National Education, Diyarbakır, Türkiye

ror.org/00jga9g46

Abstract

Christianity has an exceptional place in diversifying and using colour symbolism. The understanding of God in Christianity, the doctrine of salvation, eschatology, important days in the liturgical calendar, special occasions in the practice of sacraments, elements that reveal the spirituality of the Church, and Jesus Christ, the Virgin Mary, the Apostles and Saints can find a place in colour symbolism. Among these colours, black and white represent almost the same meaning in many religious beliefs and cultures worldwide. Black has gained a negative connotation because it generally evokes emotions such as evil, darkness, aggression, mystery and fear in people, while white has become the colour of purity, innocence, chastity and virtue. In Christian symbolism, black has been the most used colour in scenes depicting original sin, the fall of man, death and Hell, and white has been the most used colour in works depicting the baptism of Jesus Christ, the good news of the Virgin Mary and the coming together of believers in Heaven. In this regard, the study aims to emphasize the importance of colours in Christian symbolism in general and to specifically discuss in detail the meanings of black and white that come to the fore within this colour chart and the social reflection of this situation. Within the framework of this purpose, in the study, the comparative method was used since the meanings of both colours in Christian tradition and the conflict within them were included, and text analysis and interpretation development methods were used since the passages mentioned in the Bible specifically for these colours were examined. All these colours, which are considered within the scope of colour symbolism in Christianity, continue to be used in various celebrations, rituals and religious holidays, along with the meanings attributed to them in the historical development of this religion. Black and white colours go beyond the religions and worship dimension and constitute the threshold of social distinction. In this distinction, white is representatives of purity and innocence, while black is representatives of evil and rebellion. This situation symbolizes the conflict between Jesus Christ and the demonic forces, that is, between good and evil, and between the worldly and the spiritual.

Keywords

History of Religions; Christianity; Colour Symbolism; Black; White; Dichotomy

Highlights

- This study deals with the symbolic value of colours in Christianity and the dichotomy attributed to black and white colours.
- The main basis for symbolic meanings of colours in Christianity is the Bible.
- Colour symbolism in Christianity is frequently encountered, especially on various commemoration days in the liturgical calendar.
- In Christianity, black and white colours are used to express opposite poles such as good-bad, light-dark, earthly-otherworldly.
- The meanings attributed to black and white mediate the coding of social discrimination, especially in the Christian Western world.

Citation

Öner, Yasin. "Black and White Dichotomy in Christian Colour Symbolism". *Eskiyeni* 51 (December 2023), 1198-1212. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1376148>

Article Information

<i>Date of submission</i>	15 October 2023
<i>Date of acceptance</i>	24 December 2023
<i>Date of publication</i>	31 December 2023
<i>Reviewers</i>	Two Internal & Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - Turnitin
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>S. Development Goals</i>	-
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0 creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Giriş

Renkler sadece sanatsal bir duygunun dışavurumunda değil aynı zamanda bireylerin veya toplumların birbirleriyle iletişime geçmesinde etkili olan unsurların başında gelir. Bu anlamıyla renkler, sözsüz bir iletişim ve ifade aracı olarak işlev görürler. Onlar, insan topluluklarının duygularını, kültürel değerlerini ve sosyal mesajlarını kelimelere ihtiyaç duymadan aktarabilme özelliğine sahiptirler.

Farklı kültürler renklere benzersiz anlamlar ve sembolizm yüklemektedirler. Renk ve içinde geliştiği kültür arasındaki ilişkiyi anlamak, kültürlerarası iletişim ve diyalog açısından oldukça önemlidir. Bu durum yanlış anlaşılmalara önlenmesine yardımcı olur ve kültürel duyarlılığı teşvik eder. Öte yandan aynı renklere yüklenen anlamların zaman ve mekân düzeyinde değiştiğine yönelik detayın da gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Örneğin Hinduizm’de sarı, kutsal bir renk olmakla birlikte aydınlanmayı, bilgeliği ve fedakarlığı sembolize etmektedir. Çin’de sarı, kraliyet ve tanrısallıkla ilişkilendirilmekte ve Çinliler iyi şans, zenginliği ve gücü temsil eden bu rengi belirgin bir şekilde diğerlerine tercih etmektedirler. Bu durumun aksine Afrika toplumlarının bazılarında sarı, kıskançlığın ve tehlikenin habercisi olarak bilinmektedir. Buna benzer şekilde kırmızı renk bazı toplumlarda güç, cesaret, liderlik ve kararlılık gibi olumlu kavramlarla ilişkilendirilirken bazılarında ise hüznün, ölüm ve tehlike gibi kötücül anlamlarla ön plana çıkmaktadır.

Hristiyan inancında renkler, görsel ve sembolik bir dil aracılığıyla ruhsal/işsel anlamların ifade edilmesinde kullanılır. Bu inanç biçiminde kutsal metinler, kilise gelenekleri ve tarihsel bağlam ile ilişkilendirilen renklere derin anlamlar yüklenir. Her bir renk, inananlar için belirli değerleri, duyguları ve kavramları simgeler, bu da ibadet ve ruhsal deneyimde önemli bir rol oynar. Hristiyanlıkta renk sembolizmi, inançların, duaların ve ibadetin işsel derinliklerini anlamak için kullanılan önemli bir araçtır. Bununla birlikte çalışmanın odak noktasını oluşturan siyah ve beyaz renklere yönelik de diğer pek çok kültüre paralel bir şekilde anlamlar yüklenmiştir. Bu noktada bir çatışmanın iki kutbunu oluşturan bu renklere siyah genellikle günah, ölüm ve şeytanî güçlerle özdeşleştirilirken beyaz ise masumiyetin, barışın ve çoğu sanat eserinde kendisini insanlığın günahı için feda eden İsa Mesih’in en belirgin rengi haline gelmiştir.

Çalışmanın sınırları göz önünde bulundurularak yapılan literatür taramasında hem genel anlamda renk sembolizmini konu edinen hem de özel olarak bazı renklerin belirli toplumlardaki sembolik anlamlarını ön plana çıkaran eserlere rastlamak mümkündür. Bunlar arasında pek çok farklı kültürde bulunan renk sembolizmini tarihsel arka planıyla sunan Kadir Albayrak’a ait “*Dinlerin Rengi Renklerin Dili*”¹ adlı kitap ile Nuh Akçakaya’ya ait “*Renklerin Sosyolojisi: Renklerin Toplumsal Mahiyeti Üzerine Bir İnceleme*”² isimli yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Ayrıca İhsan Toker’in siyah-beyaz çatışmasını Türk kültürü ekseninde ele aldığı “*Renk Simgeçiliği ve Din: Türk Kültür*

¹ Kadir Albayrak, *Dinlerin Rengi Renklerin Dili* (Ankara: Sarkaç Yayınları, 2010).

² Nuh Akçakaya, *Renklerin Sosyolojisi: Renklerin Toplumsal Mahiyeti Üzerine Bir İnceleme* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

Yapısı İçinde Ak-Kara Renk Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine”³ ile Soner Gündüzöz’e ait olup renklere İslami bir perspektiften bakan “Kur’an’da Renklerin Büyülü Gücü: Semiotik Bir İnceleme”⁴ adlı makaleler de mevcuttur. Çatışmanın bir kutbunu oluşturan siyah renkle ilgili sembolizmi ortaya koyan ve Türkçe’ye çevrilmiş olan Alain Badiou’nun “Siyah: Olmayan Rengin Işıltıları”⁵ ile Michel Pastoureau’nun “Siyah: Bir Rengin Tarihi”⁶ adlı kitaplar da bulunmaktadır. Öte yandan Türkçe literatürde direkt olarak Hristiyanlıktaki renk sembolizmini ortaya koyan çalışmalara rastlamak pek mümkün değildir. Bu doğrultuda çalışmada hem Hristiyanlığın renklere yüklediği anlamları hem de siyah ve beyaz çatışmasını incelemek adına Benno Zuiddam’ın “The Spiritual Value of Contrast, Black, White, Blue and Red in Renaissance Paintings: Biblical Colour Symbolism and Interpretation of Christian Art”⁷, Jessica Hemming’in “Red, White, and Black in Symbolic Thought: The Tricolour Folk Motif, Colour Naming, and Trichromatic Vision”⁸ ve Roger Bastide’nin “Colour, Racism and Christianity”⁹ adlı eserleri kaynak olarak kullanılmış ve bunların yanı sıra konuyu doğrudan veya dolaylı bir biçimde ele alan farklı kaynaklara da başvurulmuştur.

Odak noktasına Hristiyan geleneğinde siyah ve beyaz renklerin çatışmasını yerleştiren bu çalışma, bahsi geçen renklerin evrensel anlamlarının yanı sıra Hristiyanlık içerisinde elde ettiği temsil gücünü de değerlendirmektedir. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle Hristiyanlıktaki renk sembolizmi için öncelikli kaynak olan Yeni Ahit metinlerindeki pasajlar ve bu pasajların referans noktası olarak kabul edilen Eski Ahit’teki kitaplarda siyah ve beyaz renklerin temsil ettiği olgulara, olaylara, kavramlara, varlıklara ve kişilere değinilmiştir. Daha sonra ise siyah ve beyaz renklerin oluşturduğu dikotomi/çatışma inanç ve uygulama boyutuyla ele alınarak Hristiyan geleneğinde bu iki rengin temsil gücü ortaya konulmuştur.

1. Kutsal Kitap’ta ve Hristiyan Geleneğinde Siyah-Beyaz Renklerin Temsil Ettiği Olaylar, Olgular ve Varlıklar

Siyah, Kutsal Kitap’ta nadiren renk olarak kullanılır.¹⁰ Bu renk, genellikle günah ve kötülüğe ilişkin ilahi yargının tecelli ettiği anları tasvir etmek adına Tanrı’nın tehditkâr varlığıyla ilişkilendirilir. Hristiyan kültüründe Eski Ahit’in pasajlarından

³ İhsan Toker, “Renk Simgeçiliği ve Din: Türk Kültür Yapısı İçinde Ak-Kara Renk Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/2 (2009), 93-112.

⁴ Soner Gündüzöz, “Kur’an’da Renklerin Büyülü Gücü: Semiotik Bir İnceleme”, *EKEV Akademi Dergisi* 7/16 (2003), 71-84.

⁵ Alain Badiou, *Siyah: Olmayan Rengin Işıltıları*, çev. Nihan Çetinkaya (İstanbul: Monokl Yayınları, 2021).

⁶ Michel Pastoureau, *Siyah: Bir Rengin Tarihi*, çev. Mesut Tufan (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2016).

⁷ Benno Zuiddam, “The Spiritual Value of Contrast, Black, White, Blue and Red in Renaissance Paintings. Biblical Colour Symbolism and Interpretation of Christian Art”, *South African Journal of Art History* 33/1 (2018), 67-91.

⁸ Jessica Hemming, “Red, White and Black in Symbolic Thought: The Tricolour Folk Motif, Colour Naming and Trichromatic Vision”, *Folklore* 123/3 (2012), 310-329.

⁹ Roger Bastide, “Colour, Racism and Christianity”, *Daedalus* 96/2 (1967), 312-327.

¹⁰ *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2013), Levililer, 13:31, 37; Ezgiler Ezgisi, 1:5; 5:11; Zekeriya, 6:2, 6; Vahiy, 6:5.

ilham olarak oluşturulan sanat eserlerinde, Tanrı'nın yargılamasını göstermek için siyah tonların sıklıkla kullanıldığı görülür. Bu anlamda Eski Ahit'ten referans olarak alınan pasajlardan biri şöyledir: “Kara buluta basarak gökleri yarıp indi. Bir Keruv’a binip uçtu, Rüzgâr kanatlar takarak hızla geldi. Karanlığı örtündü, Kara bulutları kendine çardak yaptı.”¹¹ Yine Eski Ahit’te günahın yargılanacağı gün olan Rabbin günü, peygamberler tarafından “zifiri karanlık ve kasvetli, bulutlu ve koyu karanlık bir gün” olarak tanımlanır.¹² Hristiyanlıkta bu pasajların tamamlayıcısı olarak siyaha yüklenen olumsuz anlamı betimlemek adına İnciller’de İsa’nın çarmıhta can verdiği gün, Tanrı’nın günah hakkındaki hükmünü taşıyarak tüm ülkeye karanlığın çöktüğü bildirilir.¹³

Günün neşelendirici ışığının çekilmesini takip eden maddi karanlığı ve kasveti çağrıştıran siyah, doğruluk güneşi tarafından aydınlatılmayan ruhun karanlığını da sembolize eder. Bu nedenle “karanlığın prensi” unvanının, insan ruhlarının büyük düşmanı olarak bilinen baş ayartıcıya (şeytan) uygun bir şekilde verildiği görülür.¹⁴ Bununla birlikte Yunan Kiliseleri’nin bazılarının apsisinde yer alan ve “Son Akşam Yemeği”ni konu edinen fresklerde, İsa Mesih’in etrafında bulunan bütün havarilerin başları üzerinde bir hale taşıdığı resmedilir. Burada diğer tüm Havarilere ait halelerin renkleri parlakken İsa Mesih’e yaptığı ihanet nedeniyle Yahuda’nınkinin siyah olduğu göze çarpar.¹⁵

1099’da Kudüs, Haçlılar tarafından ele geçirildiğinde, Kutsal Kabir Kilisesi’nin başına bir patrik atanmış ve ayinlerle ilgili ortaya konulan formüllerde, Meryem Ana etrafında gerçekleştirilecek olan tüm bayramların siyahla işaretlenmesi gerektiği bildirilmiştir. Meryem Ana’yla ilgili diğer tüm tören kitaplarında beyaz değişmez renk olmasına rağmen buradaki kullanımın Kutsal Kitap’ta yer alan Ezgiler Ezgisi’nde “Ben siyahım ama güzelim”¹⁶ pasajına atıfta bulunduğu öne sürülmüştür. Ancak bu durum, Kudüs’teki kilisenin evrensel gelenekten bu kadar belirgin bir şekilde ayrılmasına dair geçerli bir sebep olarak kabul görmemiştir. Bu anlamda ilgili değişikliğin nedeni, Kudüs’ün ilahi Oğul’a yapılan ihanete ve çarmıha gerilmesine sahne olması ve bununla birlikte Bakire Meryem’in saflığına gösterilen saygının, onun derin acılar yaşadığı yerde yerini alması şeklinde yorumlanmıştır.¹⁷

Hristiyanlıkla yoğrulmuş olan Batı kültüründe siyah, korku ve bilinmezlik gibi pek çok olumsuz çağrışım taşımaktadır. Bununla birlikte insanların endişe duyabileceği ölüm ve yas gibi olgular siyahla sembolize edilmektedir. Bu korku unsurunun bir karşılığı olarak örneğin ölüm meleği Azrail, tamamen siyah cüppeyle gizlenmiş bir şekilde tasvir edilmektedir.¹⁸ Batı’da siyahın ölüm ve korkuyla ilişkilendirilmesi o

¹¹ Mezmurlar, 18:9-11.

¹² Sefanya, 1:15; Yoel, 2:2.

¹³ Matta, 27:45; Markos, 15:33; Luka, 23:44.

¹⁴ Edward Hulme, *The History Principles and Practice of Symbolism in Christian Art* (London: Swan Sonnenschein & Company, 1910), 28.

¹⁵ Giulio Romano, *In Darkness and in Light: The Many Faces of Judas Iscariot* (Ottawa: University of Ottawa, Master Of Arts, 2021), 10.

¹⁶ Ezgiler Ezgisi, 1:5.

¹⁷ Hulme, *The History Principles and Practice of Symbolism in Christian Art*, 29.

¹⁸ Hui-Chih Yu, “A Cross-Cultural Analysis of Symbolic Meanings of Colour”, *Chang Gung Journal of Humanities and Social Sciences* 7/1 (2014), 66-67.

kadar aşırı bir boyuta ulaşmıştır ki 1346-1353 yılları arasında Avrupa’da zirve noktasına ulaşan ve insanlık tarihindeki en ölümcül salgınlardan biri olan veba hastalığı, “kara ölüm” olarak nitelendirilmiştir.¹⁹ Bunun yanı sıra Orta Çağ’da cadılık ile ilişkili olarak gösterilen kara büyü adı altındaki uygulamaların da kötü amaçlar için kullanıldığı iddia edilmiştir. Yine hayvanlarla bağlantılı olabilecek şekilde kara kuzgun, kara köpek, kara kedi ve kara koyun gibi isimlendirmelerle birlikte bahsi geçen hayvanlar, uğursuz olarak kabul görmüştür. Modern zamanlarda da Batı’da siyaha yüklenmiş olan olumsuz anlam olduğu gibi devam etmiştir. Bu doğrultuda “Kara Pazartesi” veya “Kara Cuma” gibi renk terimleri kullanılarak ifade edilen zaman dilimlerinde pek çok korkunç olay yaşanmıştır.²⁰ Bu durumun ardılı olarak İngilizcede yasadışı pazar anlamına gelen karaborsa (black market) ve zorla ödeme yaptırma anlamındaki şantaj (blackmail) gibi kelimeler ortaya çıkmıştır.²¹

Beyaz ise Kutsal Kitap’taki tasvirlerde genellikle siyah ve karanlığın zıttı olarak kullanılır. Tanrı’nın gazabından kurtuluşun aktarıldığı ve karanlığın yok oluşunun ön plana çıkarıldığı sahnelerde beyaz sıklıkla kullanılır. Hristiyan inancı açısından İsa Mesih’in misyonunun tam anlamıyla vuzuha kavuşması açısından önemli bir kaynak olarak görülen Eski Ahit’teki bazı pasajlarda beyaz, Cennet giysilerinin rengi ve göz kamaştırıcı saflığı simgelemektedir.²² Beyaz, genellikle kötülük ve günah üzerindeki ilahi gazabın karanlığının aksine ışığın parlaklığını tanımlamak için de kullanılır. Vahiy kitabında, kurtuluşa erenler için beyaz giysiler giydikleri,²³ beyaz atlara bindikleri²⁴ ve onlara beyaz taşların üzerine yazılı yeni isimler verileceğiyle ilgili betimlemeler vardır.²⁵ Vahiy’de aktarılan yeni Cennet ve yeryüzü görüntülerinin tamamı beyaz ve açık renklerle bezenmiştir. İçlerinde ne siyah ne de karanlık vardır, çünkü ilahi yargının karanlık gölgesi, Tanrı’nın Kuzusu olarak nitelendirilen İsa Mesih’in çarmıhtaki kanıyla sonsuza kadar saf kılınmıştır.²⁶

Hristiyan Kilisesi’nin ilk çağlarında cemaate kabul edilenler beyaz giysiler giymekteydi. Kutsal Kitap’ta Süleyman tapınağına adanma töreninde Levililerin “beyaz ketenlere bürünmüş” oldukları yer almaktadır.²⁷ Eski Ahit’teki bu anlatıma paralel bir şekilde Luka’da ise İsa Mesih’in dağa çıkıp vaaz vereceği esnada görünümünün değiştiği (metamorfoz) ve giysilerinin şimşek gibi parıldayan bir

¹⁹ Krzysztof Boroda, “Plague And Changes In Medieval European Society And Economy In The 14th And 15th Centuries”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi* 10/1 (2008), 49-50.

²⁰ 19 Ekim 1987’de dünya borsalarında yaşanan kısa süreli büyük değer kayıpları nedeniyle o güne “Kara Pazartesi” adı verilmiştir. (19 Ekim 1987: Wall Street’te Kara Pazartesi, *BloombergHT* (19 Ekim 2018).; “Kara Cuma” ise ABD’de Şükran günü olan Kasım ayının dördüncü perşembesini takip eden Cuma gününe özel olarak verilen isimdir. Dükkanların o gün daha hava aydınlanmadan çok erken açılması ve kararmadan kapanmaması, bunun yanı sıra alışveriş caddelerinde yaşanan yoğun araç ve insan trafiğinin neden olduğu günlük hayatı etkileyen olumsuzluklar bugüne “Kara Cuma” denmesine sebep olmuştur. Black Friday (Kara Cuma) nedir, nasıl ortaya çıktı?, *euronews* (22 Kasım 2021).

²¹ Yu, “A Cross-Cultural Analysis of Symbolic Meanings of Colour”, 67.

²² Yeşaya, 1:18; Daniel, 7:9; Markos, 16:5; Vahiy, 3:4.

²³ Vahiy, 3:4; 6:11.

²⁴ Vahiy, 6:2.

²⁵ Vahiy, 2:17.

²⁶ Leland Ryken vd. (ed.), *Dictionary of Biblical Imagery* (Leicester: Inter-Varsity Press, 1998), 571.

²⁷ II.Tarihler, 5:12.

beyazlığa büründüğü aktarılır.²⁸ Yine İsa Mesih'in mezarında Mecdelli Meryem'e görünen iki melek, beyazlar içerisinde²⁹ tasvir edilir.³⁰

Hristiyanlıktaki renk sembolizmi içerisinde beyaz, daima ruhun masumiyeti, arınma, saflık ve kutsal yaşamı simgelemek üzere kullanılmıştır. Kutsal Kitap'ta beyazın bu anlamlarını vurgulayan çok sayıda pasaj mevcuttur. Özellikle Yeni Ahit metinlerinde Mesih'in gelişine vurgu yapan pasajlarıyla sık sık referans olarak kullanılan Mezmurlar'da beyaz, arınma aracı olarak gösterilir: "*Beni mercanköşkü otuyla arıt, paklanayım. Yıka beni, kardan beyaz olayım.*"³¹ Buna paralel olarak Vahiy kitabında yer alan, "*Aranızda giysilerini lekelememiş birkaç kişi var ki beyazlar içinde benimle birlikte yürüyecekler. Çünkü buna layıktırlar.*"³² ve "*Galip gelen böylece beyaz giysiler giyecek. Onun adını yaşam kitabından hiç silmeyeceğim.*"³³ şeklindeki ifadeler de Hristiyan kültüründe beyaza yüklenen olumlu anlamların kaynağı konumundadır. Öte yandan erken dönem Rönesans sanatında beyaz, İsa Mesih'in dirilişini konu edinen resimlerde, giydiği giysilerin rengi olarak ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte beyaz, Bakire Meryem'in Mabed'e adanmasını, İsa'nın kendisine müjdenmesini ve kusursuz hamileliğini anlatan tablolarla onun için kullanılan favori renktir. Erken dönem Hristiyanlıkta rahip ve rahibeler genel olarak beyaz elbise giydikleri için bu renk Noel, Paskalya ve Göğe Yükseliş gibi ayinlerde sürekli olarak kullanılmaya başlanmıştır.³⁴

2. Hristiyan Renk Sembolizminde Siyah-Beyaz Dikotomisi

Siyah ve beyaz renklerin birbirine karşı konuşlandırılması, Hristiyan inanç ve geleneğinde yer alan köklü bir düşüncedir. İnsanın ontolojik kökenini Eski Ahit'teki yaratılış hikâyesine dayandıran Hristiyanlık, Yaratılış Kitabı'nın başında yer alan ışık ve karanlık arasındaki zıtlığa atıfta bulunarak siyah ve beyaz dikotomisini bunun üzerine kurgulamaya çalışır: "*Tanrı, 'ışık olsun' diye buyurdu ve ışık oldu. Tanrı ışığın iyi olduğunu gördü ve onu karanlıktan ayırdı. Işığa 'gündüz', karanlığa 'gece' adını verdi.*"³⁵ Yaratılış hikâyesinin bundan sonraki kısmı, Tanrı tarafından yaratılan bu aydınlık içerisinde devam eder. Tanrı'nın ışıkla olan bu ilişkisine hem Eski Ahit hem de Yeni Ahit'te tutarlı bir kalıp olarak karşılaşılmaktadır. Işığın bu denli ön plana çıkarıldığı kutsal metinlerde onun zıddı olarak takdim edilen karanlık, Tanrı'nın yokluğuyla, günaha maruz kalan düşmüş bir dünyayla, ölümle ve şeytanın gücüyle ilişkilendirilir. İkisi arasındaki zıtlık, Kutsal Kitap'ın Eski Ahit bölümünde bahsi geçen peygamberlerde de belirgindir. Örneğin Malaki, Tanrı'nın ışıkla olan faaliyetini şu şekilde sembolize eder: "*Fakat benim adımdan korkan sizler için kanatlarında şifa veren*

²⁸ Luka, 9:28-29.

²⁹ Yuhanna, 20:10-12.

³⁰ Hulme, *The History Principles and Practice of Symbolism in Christian Art*, 16.

³¹ Mezmurlar, 51:7.

³² Vahiy, 3:4.

³³ Vahiy, 3:5.

³⁴ George Ferguson, *Signs & Symbols in Christian Art* (London: Oxford University Press, 1961), 152.; William James Audsley - George Ashdown Audsley, *Handbook of Christian Symbolism* (London: Day & Son Limited, ts.), 135.

³⁵ Yaratılış, 1:3-4.

doğruluk Güneşi doğacaktır.”³⁶ Yeşaya ise, Mesih’in karanlığı yarıp geçen bir ışık olarak gelişini şu sözlerle duyurur: “Karanlıkta yürüyen halk büyük bir ışık görecek. Ölümün gölgelediği diyarda, yaşayanların üzerine ışık parlayacak.”³⁷ Eski Ahit’teki bu pasajlara paralel olarak İncil yazarları da İsa Mesih’in dünyanın ışığı olduğu konusunda ortak bir görüş içerisinde. Bu doğrultuda Yuhanna’da şu ifadeler yer verilmektedir: “İsa yine halka seslenip şöyle dedi: ‘Ben dünyanın ışığıyım. Benim ardımdan gelen, asla karanlıkta yürümez, yaşam ışığına sahip olur.’”³⁸ Böylece Mesih’in kandil olduğu bir dünya hayatının ardından Tanrı’nın Cenneti’nde konaklayacak olanlara şu müjdelere verilir: “Artık gece olmayacak. Çıra ışığına da güneş ışığına da gereksinimleri kalmayacak. Çünkü Rab Tanrı onlara ışık verecek ve sonsuza dek egemenlik sürecekler.”³⁹

Kutsal yazılarda ışığın karşılığı olarak karanlık aynı zamanda zihnin Tanrı’nın iradesinden habersiz olduğu bir duruma işaret etmektedir: “İsa, ‘Işık kısa bir süre daha aranızdadır’ dedi. ‘Karanlıkta kalmamak için ışığınız varken yürüyün. Karanlıkta yürüyen nereye gittiğini bilmez’”.⁴⁰ Bununla birlikte karanlık, İsa’nın ortadan kaldırmak için geldiği durum olarak nitelendirilmektedir: “Bana iman eden hiç kimse karanlıkta kalmayın diye, dünyaya ışık olarak geldim.”⁴¹ Ayrıca Elçilerin İşleri’nde aktarıldığı üzere Havarilerin mesajı yayma çabaları da İsa’nın şu sözlerinden anlaşılacağı üzere dünyadaki karanlığı ortadan kaldırmaya yöneliktir: “Seni kendi halkının ve öteki ulusların elinden kurtaracağım. Seni, ulusların gözlerini açmak ve onları karanlıktan ışığa, şeytanın hükümrانlığından Tanrı’ya döndürmek için gönderiyorum. Öyle ki bana iman ederek günahlarının affına kavuşsunlar ve kutsal kılınanların arasında yer alsınlar.”⁴²

Kutsal Kitap anlatısında siyah, bazen farklı renk kombinasyonlarıyla beraber zikredilerek ilahi bütünlüğün bir parçası olacak şekilde sunulur. Örneğin Vahiy kitabında Tanrı’nın hükmünü yeryüzüne getiren kıyametin dört atından bahsedilirken siyahla birlikte beyaz, kırmızı ve gri renklerden bahsedilir. Bu atlardan beyaz olanı tüm yetkileri ve gücü eline alacak olan taçlı dürüst bir kralı sembolize eder. Kırmızı at, yeryüzünden barışın kaldırılmasını ve öldürülen masum insanların kanını temsil eder. Siyah at, Tanrı’nın yargısı esnasında ortaya konulan kasvetli teraziye gösterirken aynı zamanda Eski Ahit’te kıtlık nedeniyle gerçekleşen ölümlere de vurgu yapar.⁴³ Gri veya soluk renkteki at ise ölümü temsil eder ve bu anlatının hemen akabinde kurbanlarını yutan Cehennem tasviri yapılır.⁴⁴

Hristiyanlıktaki renk sembolizmi içerisinde olumlu ve olumsuz anlamdaki ayrımlar genellikle siyah ve beyaz üzerinden kurgulanmaktadır. Bu din özelinde

³⁶ Malaki, 4:2.

³⁷ Yeşaya, 9:2.

³⁸ Yuhanna, 8:12. Bu konu özelinde ayrıca Matta, 4:16’daki, “Karanlıkta yaşayan halk, büyük bir ışık gördü. Ölümün gölgelediği diyarda, yaşayanlara ışık doğdu.” ifadelerine ve Luka, 1:79’daki, “Çünkü Tanrımızın yüreği merhamet doludur. O’nun merhameti sayesinde yücelerden doğan Güneş, Karanlıkta ve ölümün gölgesinde yaşayanlara ışık saçmak ve ayaklarımızı esenlik yoluna yöneltmek üzere yardımımıza gelecektir.” şeklindeki sözlerle bakılabilir.

³⁹ Vahiy, 22:5.

⁴⁰ Yuhanna, 12:35.

⁴¹ Yuhanna, 12:46.

⁴² Elçilerin İşleri, 26:17-18.

⁴³ Yasa’nın Tekrarı, 32:24.

⁴⁴ Vahiy, 6:1-8.

genellikle beyaz saflığı, siyah ise kötücül olanı ifade etmek için kullanılır. İsa Mesih ile şeytan, ruhsal olan ile dünyevi olan, iyi ile kötü arasındaki çatışmalar bu iki rengin sembolizasyonu ile ortaya konulur. Beyazlık ışığı, parlak diyara yükselişi, Kutsal Ruh'un beyaz güvercin biçiminde inişini, karın tertemiz oluşunu ve berrak havanın şeffaflığını temsil ederken; siyahlık, dünyevî günahları, ölümü, Cehennem çukurunu ve nihayetinde şeytanın rengini akla getirir. Bu dikotomi o kadar baskın hale gelmiştir ki diğer bazı renkleri de kendisine eklemleyerek anlamlandırılmasına sebep olmuştur. Örneğin gök mavisi, Bakire Meryem'in portrelerinde onun masumiyetini vurgulamak için beyaz rengin yerine kullanılırken; Cehennem'in kırmızı alevleri de koyulaştırılarak kötülüğün rengi olan siyaha yaklaştırılmıştır.⁴⁵

Hristiyanlıktaki renk sembolizmi bağlamında siyah ve beyaz çatışması üzerinden verilen bu örnekler, ilgili renklerin temsil potansiyellerinin güçlü yönünü ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda Hristiyanlık özelinde siyah ve beyaz genellikle iyi ile kötü, aydınlık ile karanlık, günah ile erdem gibi karşıtlıkları sembolize etmek üzere kullanılmaktadır. Bununla birlikte iki renk arasındaki çatışma, insanın içsel mücadelesini, günahla başa çıkmayı ve Tanrı'ya yaklaşmayı ifade etmektedir. Hristiyanlıkta siyah ve beyaz arasındaki bu sembolizm, insanın hayatındaki zorluklara ve Tanrı'yla ilişkisindeki karmaşıklığa dair derin düşüncelere vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda bu renkler aracılığıyla ifade edilen çatışma umut, kurtuluş ve aydınlığa ulaşma yolundaki süreci de temsil etmektedir.⁴⁶

Hristiyanlıkta genellikle siyaha yüklenen olumsuz anlamlarla birlikte bu dinin inanç ve düşünce sistemine sahip olan özellikle Batı toplumlarında siyah ve beyaz olarak ırksal bir ayrıma gidildiği görülmektedir. Köken itibarıyla tarihsel, politik, ekonomik, kültürel, toplumsal kontrol ve güç gibi çeşitli faktörlere dayanan ırksal ayrımcılık genellikle siyah ve beyaz arasındaki çatışmadan faydalanılarak bu renkler üzerinden sembolize edilmiştir. Bu doğrultuda Hristiyan topluluklar, saf din oluşturma ve bunu koruma gayreti içerisinde bulunarak renklerin ayırt edici özelliklerini kullanmışlardır.⁴⁷ Öte yandan Hristiyanlar, kendileri ve dinleri için tehdit unsuru oluşturabilecek hususları ve bazı çıkar durumlarını renkler üzerinden kodlayarak kendilerine menfaat sağlamışlardır. Bu anlamda örneğin, köleliği meşrulaştırmaya çalıştıklarında siyah tenin Tanrı'nın bir cezası olduğunu iddia etmişlerdir. Bu düşünce zaman içerisinde toplumların hafızasına öylesine yerleştirilmiştir ki beyaz bir kişi siyahi biriyle temas haline geçtiğinde kötülükten

⁴⁵ Bastide, "Colour, Racism and Christianity", 315.

⁴⁶ Gary D. Sherman - Gerald L. Clore, "The Colour of Sin: White and Black Are Perceptual Symbols of Moral Purity and Pollution", *Psychological Science* 20/8 (2009), 1024-1025.

⁴⁷ 2018 yılında Amerika'da yapılan bir çalışma ırksal ayrımın renklerden kodlanmasına yönelik bazı ipuçları vermektedir. PRRI şirketi tarafından yapılan geniş çaplı bir analizde dindar olmayan beyazlarla kıyaslandığında beyaz Hristiyanların ırkçılık endeksinde daha yüksek ortalama puanlara sahip olduğu saptanmıştır. Bu durum beyaz Amerikalıların çoğunun Afro-Amerikalılara karşı sergiledikleri ayrımcı tavrı ortaya koymaktadır. (Alex Vandermaas-Peeler vd., "Partisan Polarization Dominates Trump Era: Findings from the 2018 American Values Survey", *PRRI* (29 Ekim 2018); Robert P. Jones, "Racism Among White Christians Is Higher Than Among the Nonreligious", *NBC News* (28 Temmuz 2020).

başka bir şey düşünemez hale gelmiştir.⁴⁸ Siyah bir bedene sahip olmak, tek başına potansiyel kötülük barındırma nedeni olarak görülebilmektedir. Bunun bir yansıması olarak örneğin Amerika’da bir siyahi, kiliseye kabul edildiğinde onu ırkının geri kalanından ayırt etmek için şu sözlerle arınmasına katkıda bulunulmuştur: “*Elbette o bir zenci (siyahi), ama ruhu beyaz.*”⁴⁹

Batılı teologlara göre İsa Mesih her ne kadar ırk ve etnolojiyle ilgili tüm sorunları aşacak bir mesajla insanlara gelse de Tanrı’nın onu Yahudi ırkından yarattığı bir gerçektir. Bu noktada üstün Aryan ırkına mensup olduğunu iddia eden Batı toplulukları, Tanrı’nın enkarnasyonu olarak nitelendirdikleri İsa Mesih’in, Yahudi bir bedene sahip olduğunu kabullenememişlerdir. Çünkü Yahudi bedeni onlar için yeterince beyaz değildi. Bu anlamda Batı sanat tarihinin tümü, İsa’yı Sami bir kişiden Aryan birine dönüştürmek için kasıtlı beyazlatma veya ağartma çabası içerisinde olmuştur. İsa’nın sahip olduğu düşünülen koyu renkli saçları çok açık şekilde, iri koyu gözleri ise mavi biçimde tasvir edilmiştir.⁵⁰ Tanrı’nın vücut bulmuş hali olan bu adamın, dolaylı da olsa, karanlığı çağrıştıracak her şeyden mümkün olduğu kadar uzak olması gerekmektedir. Bu amaçla saçına ve sakalına güneş ışığı verilmiş, gözleri ise indiği ve tekrar döndüğü gökyüzünün rengini korumuştur. İsa’nın ileri derecede Aryan ırkına yaklaştırılması, Hristiyanlıktaki renk sembolizminin mantığını tam olarak yansıtmaktadır. Ancak bu Aryanlaştırma çabası diğer ırklarla, özellikle de Afrika ırkıyla yakın temasa geçildikten sonra daha belirgin hale gelmiştir. Hristiyan sanatçılar, siyah renge yüklenen kötü telkinleri mümkün olduğu kadar ortadan kaldırmak için İsa’yı tasvir ederken koyu renk tonlarından kaçınmaya başlamışlardır.⁵¹

Batı toplumlarında beyazın siyaha olan üstünlüğü renk sembolizmini aşıp ırksal bir ayrıma doğru giderken Anglo-Sakson, Protestan Kuzey Amerika ve Afrika kolonileri gibi ayrımcılığın dayatıldığı bölgelerde, siyahilerin çabası bir “Kara Tanrı” ve “Kara İsa” yaratacak kadar ileri bir boyuta taşınmıştır. Bu doğrultuda özellikle Afrika kolonilerinde Mesihçi hareketler, beyaz misyonerlerin egemenliğinden kurtarılmayı ortak ideal olarak görmüşlerdir. Böylece algılarında oluşturdukları “Siyahi Mesih”, onları ötekileştirilmek, ezilmek ve sömürülmekten kurtaracak ve ırklarına yönelik sistematik bir biçimde işlenen geri bırakılmışlık bu sayede ortadan kalkmış olacaktır.⁵²

Hristiyanlıkta siyah ve beyaz renklerin ırksal ayrımcılıkla ilişkilendirilmesi sadece dinî gerekçelerle değerlendirilebilecek bir konu değil, aynı zamanda tarihsel, kültürel, politik, konjonktürel ve sosyal bağlamların bir sonucudur. Bu bağlamda zıtlığın sembolizasyonunda kullanılan ilgili renkler çerçevesinde ele alınan bu husus oldukça karmaşıktır. Siyah ve beyaz renklerin ırksal ayrımcılık kapsamında değerlendirilmesi, bu iki rengin Hristiyanlıktaki renk sembolizmindeki anlamları da gözden

⁴⁸ Albayrak, *Dinlerin Rengi Renklerin Dili*, 65.

⁴⁹ Bastide, “Colour, Racism and Christianity”, 314-315.

⁵⁰ Anna Swartwood House, “The Long History of How Jesus Came to Resemble A White European”, *The Conversation* (17 Temmuz 2020).

⁵¹ Bastide, “Colour, Racism and Christianity”, 315-316.

⁵² Michael O. Emerson vd., “Equal in Christ, But Not in the World: White Conservative Protestants and Explanations of Black-White Inequality”, *Social Problems* 46/3 (1999), 398-405.

kaçırılmadan tarihsel süreç içerisinde şekillenmiş ve farklı anlamlar kazanmıştır. Bu doğrultuda renklerin taraflı bir biçimde yorumlanması, ırksal ayrımcılığı desteklemek için kullanılan bir araç olmuştur. Böylece konu, günümüzde bile toplumsal dengeyi etkileyen önemli bir husus olarak gündemdeki canlılığını korumaktadır.

Sonuç

Hristiyanlığın inanç, düşünce ve sanat tarihi içerisinde pek çok farklı renk, çeşitli konuları, kavramları, kişileri ve tarihsel olayları sembolize etmek üzere kullanılmıştır. Bu renklerin sembolleştirilmesinde en önemli dayanak noktası ise Yeni Ahit metinleri ile Eski Ahit'te bu metinlerde yer alan olguları destekleyen pasajlar olmuştur. Kutsal metinleri okuyan ve bunları yorumlayan Hristiyan teologlar, başta siyah ve beyaz olmak üzere kırmızı, mavi, sarı, yeşil ve mor gibi renkleri İsa Mesih'in misyonu ışığında anlamlandırma yoluna gitmişlerdir. Sonraki dönemlerde ise Hristiyan sanatçılar tarafından bu renkler, sanatın farklı türlerinde belirgin bir şekilde ortaya konularak Hristiyan inancını yansıtan tasvirlerin vazgeçilmezleri arasında yer almışlardır.

Siyah ve beyazın, biri negatif diğeri pozitif olacak şekilde taban tabana zıt olguları sembolize etmesi inanç ve düşünce tarihinde çok yaygındır. Bu durum sembolizmdeki tüm düalist formüller gibi karşıtlıklar ilkesinden hareketle lokal kültürlerde anlatılan efsanelerle ilgilidir. Siyah ve beyaz arasındaki ikili çatışma aynı zamanda doğadaki fenomenlerin varoluşunun devamını mümkün kılan yaşam/ölüm, ılık/karanlık ve görünüm/kaybolma arasındaki aralıksız değişimleri açıklamaya yardımcı olan, geleneksel simgeciliğin temel yönlerinden biri olan ters çevrilmiş simge konusunu da açıklığa kavuşturur. Bu anlamlarıyla birlikte esasında siyah ve beyaz, biri olmadan diğeri anlamsız kalacak şekilde bir dikotominin iki farklı kutbunu temsil eder.

Hristiyanlıkta ise siyah ve beyaz, genellikle diğer kültürde bu renklere yüklenen sembolik anlamlara paralel bir şekilde iyilik ve kötülük, günah ve tövbe, ılık ve karanlık gibi zıtlıkları sembolize etmek üzere kullanılmaktadır. Bu renklerin karşıtlığı, Hristiyan misyonu içinde insanın içsel mücadelesini ve Tanrı'yla olan ilişkisini yansıtmaktadır. Nitekim İnciller'de İsa Mesih'in dilinden aktarılan sembolik hikâyelerden de anlaşılacağı üzere Hristiyanlıkta temel vurgu insanların içindeki iyilik ve kötülük arasındaki mücadeledir. Bu anlamda nihai hedef Tanrı'ya yönelerek günahlardan arınma ve aydınlanmanın gerçekleşmesidir. Beyaz renk, bu arınma ve kurtuluşu; siyah renk ise günahkarlığı ve insanın içinde bulunduğu ahlaki zorlukları sembolize eder. Bu durumda Hristiyanlık tarihi, bir anlamda birbirine zıt bu iki kutbun mücadelesine şahitlik etmektedir. Bununla birlikte bahsi geçen renklerin oluşturduğu dikotomi, dinin müntesipleri tarafından öylesine derinden benimsenmiştir ki bu durumun toplumsal yaşantıya yansımaları da aynı ölçüde olmuştur. Siyah ve beyaz arasındaki çatışma, farklı nedenlerle ortaya çıkan ırksal ayrımcılığın en belirgin göstergesi haline gelmiştir. Sonuç olarak, Hristiyanlıkta siyah ve beyaz renkleri, insanın ruhsal dönüşümünü, günahkarlığını kabul etmesini ve Tanrı'ya yönelerek iyiliği seçmesini simgeleyen güçlü semboller olarak görülebilir. Bu renkler, inananlar için dini deneyimlerini derinleştiren ve manevi olarak değer yüklenen önemli semboller olarak kabul edilirler.

Kaynakça

- Akçakaya, Nuh. *Renklerin Sosyolojisi: Renklerin Toplumsal Mahiyeti Üzerine Bir İnceleme*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2017.
- Albayrak, Kadir. *Dinlerin Rengi Renklerin Dili*. Ankara: Sarkaç Yayınları, 2010.
- Audsley, William James - Audsley, George Ashdown. *Handbook of Christian Symbolism*. London: Day & Son Limited, ts.
- Badiou, Alain. *Siyah: Olmayan Rengin Işıltıları*. çev. Nihan Çetinkaya. İstanbul: Monokl Yayınları, 2021.
- Bastide, Roger. "Colour, Racism and Christianity". *Daedalus* 96/2 (1967), 312-327.
- BloombergHT. "19 Ekim 1987: Wall Street'te Kara Pazartesi". 19 Ekim 2018. Erişim 03 Ekim 2023. <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/2165608-19-ekim-1987-wall-street-te-kara-pazartesi>
- Boroda, Krzysztof. "Plague And Changes In Medieval European Society And Economy In The 14th And 15th Centuries". *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi* 10/1 (2008), 49-59.
- Chaudhary, Shubhda vd. "Colour Symbolism Across Cultures: A Dichotomy Between German and Indian Context". *International Journal of Social Science and Economic Research* 6/5 (2021), 1545-1580. <https://doi.org/10.46609/IJSSER.2021.v06i05.014>
- Cirlot, Juan Eduardo. *A Dictionary of Symbols*. çev. Jack Sage. London: Routledge Press, 1971.
- Emerson, Michael O. vd. "Equal in Christ, But Not in the World: White Conservative Protestants and Explanations of Black-White Inequality". *Social Problems* 46/3 (1999), 398-417. <https://doi.org/10.2307/3097107>
- Euronews. "Black Friday (Kara Cuma) nedir, nasıl ortaya çıktı?" 22 Kasım 2021. Erişim 03 Ekim 2023. <https://tr.euronews.com/2021/11/22/black-friday-kara-cuma-nedir-nas-l-ortaya-c-kt>
- Ferguson, George. *Signs & Symbols in Christian Art*. London: Oxford University Press, 1961.
- Guénou, René. *Mukaddes İlmün Sembolleri*. çev. Filiz Karaküçük. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.
- Gündüzöz, Soner. "Kur'an'da Renklerin Büyülü Gücü: Semiotik Bir İnceleme". *EKEV Akademi Dergisi* 7/16 (2003), 71-84.
- Haleva, Yitshak vd. (ed.). *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara*. çev. Moşe Farsi. İstanbul: Gözlem Basım ve Yayın, 2010.
- Heather, Peter John. "Colour Symbolism: Part I". *Folklore* 59/4 (1948), 165-183.
- Heather, Peter John. "Colour Symbolism: Part IV". *Folklore* 60/3 (1949), 316-331.
- Hemming, Jessica. "Red, White and Black in Symbolic Thought: The Tricolour Folk Motif, Colour Naming and Trichromatic Vision". *Folklore* 123/3 (2012), 310-329, <https://doi.org/10.1080/0015587X.2012.716599>.
- House, Anna Swartwood. "The Long History of How Jesus Came to Resemble A White European". *The Conversation*. 17 Temmuz 2020. Erişim 12 Ekim 2023. <http://theconversation.com/the-long-history-of-how-jesus-came-to-resemble-a-white-european-142130>
- Hulme, Edward. *The History Principles and Practice of Symbolism in Christian Art*. London: Swan Sonnenschein & Company, 1910.
- Jones, Robert P. "Racism Among White Christians Is Higher Than Among the Nonreligious". *NBC News*. 28 Temmuz 2020. Erişim 13 Ekim 2023.

<https://www.nbcnews.com/think/opinion/racism-among-white-christians-higher-among-nonreligious-s-no-coincidence-ncna1235045>

Karmakar, Ananda. "Colour Beliefs in Various Religions: A Significant Study (A Special Reference to Green Colour)". *Journal of the Asiatic Society of Mumbai* 96/6 (2022), 104-108.

Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2013.

Nelson, Susan. "Red In The Bible Colour Symbolism In The Bible Hebrew Text". *Woman of Noble Character*. 16 Ağustos 2023. Erişim 26 Eylül 2023.

<https://www.womanofnoblecharacter.com/red-in-the-bible/>

O'Loughlin, Thomas. "A Theology of Pentecost". *The Pastoral Review* 11/3 (2015).

Pastoureau, Michel. *Siyah: Bir Rengin Tarihi*. çev. Mesut Tufan. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2016.

Pulliam, Heather. "Colour". *Studies in Iconography* 33/Special Issue Medieval Art History Today-Critical Terms (2012), 3-14.

Romano, Giulio. *In Darkness and in Light: The Many Faces of Judas Iscariot*. Ottawa: University of Ottawa, Master Of Arts, 2021.

Ryken, Leland vd. (ed.). *Dictionary of Biblical Imagery*. Leicester: Inter-Varsity Press, 1998.

Sherman, Gary D. - Gerald L. Clore. "The Colour of Sin: White and Black Are Perceptual Symbols of Moral Purity and Pollution". *Psychological Science* 20/8 (2009), 1019-1025.

Toker, İhsan. "Renk Simgeçiliği ve Din: Türk Kültür Yapısı İçinde Ak-Kara Renk Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/2 (2009), 93-112.

Vandermaas-Peeler, Alex vd. "Partisan Polarization Dominates Trump Era: Findings from the 2018 American Values Survey". *PRRI*. 29 Ekim 2018. Erişim 13 Ekim 2023.

<https://www.prri.org/research/partisan-polarization-dominates-trump-era-findings-from-the-2018-american-values-survey/>

Yu, Hui-Chih. "A Cross-Cultural Analysis of Symbolic Meanings of Colour". *Chang Gung Journal of Humanities and Social Sciences* 7/1 (2014), 49-74.

Zuiddam, Benno. "The Spiritual Value of Contrast, Black, White, Blue and Red in Renaissance Paintings. Biblical Colour Symbolism and Interpretation of Christian Art." *South African Journal of Art History* 33/1 (2018), 67-91.